

**ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ
СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ**

УДК 321.01

**ОСМИСЛЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ АСПЕКТІВ
ПОЛІТИКИ В РАМКАХ ПОЛІТИКО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО
ДИСКУРСУ**

Т. Мармазова

У статті аналізується сучасний політико-цивілізаційний дискурс у межах функціонування комунікаційно-семантичного і культурно-інформаційного простору політики через з'ясування специфіки функцій політики. Розглянуто феномени телеологізму та рефлексії з точки зору застосування функціонального підходу у політиці. Виявлено особливості перебігу процесів демократизації у пострадянських країнах.

Ключові слова: *політико-цивілізаційний дискурс, функції політики, процеси демократизації, дискурсні комплекси.*

In the article, modern political civilization discourse is analyzed within the scope of functioning of communication-semantic and cultural-information space of politics through ascertaining the specificity of the functions of politics. The phenomena of theologism and reflexivity are reviewed from the standpoint of using functional approach in politics. The author elicited the peculiarities of democratization process in post-Soviet countries.

Keywords: *political civilization discourse, the functions of politics, the processes of democratization, discursive complexes.*

В останні десятиріччя світ розвивається та змінюється надзвичайно швидкими темпами. Однією з найбільш суттєвих особливостей загальносвітового цивілізаційного розвитку виступає

невизначеність його векторних напрямків, непрогнозованість результатів. Отже, можна стверджувати, що сучасність ставить перед людством більше питань, аніж пропонує відповідей на них. Багато в чому провідні цивілізаційні зміни та процеси демократизації, які відбуваються сьогодні, кидають своєрідний соціокультурний, політичний і економічний виклик як людству загалом, так й окремим націям, суспільствам та індивідам.

За цих умов особливо важливим у контексті політологічних досліджень у цілому й метою статті зокрема є з'ясування базових характеристик сучасного політико-цивілізаційного дискурсу та розгляд їх впливу на трансформацію функцій політики у процесах демократичного транзиту. Виходячи з вищезазначеного, завданнями запропонованої роботи є:

- аналіз феномену сучасного політико-цивілізаційного дискурсу в межах функціонування комунікаційно-семантичного і культурно-інформаційного простору (сислового поля) політики;
- розгляд функцій політики крізь призму категорій ціледосягнення;
- дослідження рефлексії і телеологізму у політиці та здійснення спроби екстраполяції функціонування цих феноменів на вияви процесів демократизації у пострадянських країнах.

Для підготовки цієї статті були використані праці Т. Алексєєвої, А. Куртова, Д. Максимова, М. Оакшотта, О. Русакової, М. Старкової, А. Чемшита та інших, які присвячені проблематиці політичної дискурсології та політичної філософії, а також дослідженням перебігу процесів демократичного транзиту в сучасному світі.

Сучасний політико-цивілізаційний дискурс є надзвичайно розмаїтим та багатоплановим. Одним із центральних предметів його розгляду виступає власне політика, адже саме названа категорія є ключовою для з'ясування сутності усіх інших політологічних понять. Політика за цих умов постає як своєрідний комунікаційно-семантичний і культурно-інформаційний простір, де функціонують традиційні та інноваційні дискурси. Фактично через вияв таких політичних дискурсів здійснюється реалізація функцій політики на практиці, тому розгляд останніх є неповним, однобічним без врахування контекстуального і психологічного аспектів політичних дискурсів. Контекстуальний план (аспект) дискурсу політики можна визначити як сукупність історичних, соціокультурних, політичних, ситуативних та інших виявів семантично-лінгвістичного й культурно-символічного функціонування політики. Контекстуальний аспект

дискурсу найтісніше пов'язаний з ідеологічною й інформативно-комунікативною функціями політики. Психологічний план дискурсу зосереджує увагу на особистісних якостях суб'єктів політики, він має найбільший вплив з представницькою функцією політики та функцією політичної соціалізації.

Російські політологи О. Русакова і Д. Максимов визначають політичні дискурси як «важливі агенти політичної комунікаційної мережі, що виступають у ролі ретрансляторів, кодів і континуумів сенсів, цінностей, ідей, образів, думок, інтерпретацій та інших ментальних та віртуальних утворень» [1, с. 26]. Інша російська дослідниця М. Старкова з точки зору прикладної політології пропонує розуміння політичного дискурсу як «сукупності тем, що стають предметом обговорення», це передбачає аналіз конкретної політичної ситуації у динамічному і статичному вимірах [2, с. 238]. Цивілізаційно-політичні дискурси, таким чином, є потужними ресурсами визначення політичної стратегії і тактики соціальних суб'єктів у сучасному суспільстві.

Політично ціннісне значення таких дискурсів полягає в тому, що вони можуть розглядатися як потужні владні ресурси, завдяки яким державні та громадські інститути здійснюють свою самопрезентацію і легітимацію, конструюючи й просуваючи ті чи інші образи реальності у масову суспільну свідомість. Тому, на переконання О. Русакової і Д. Максимова, «сила і влада дискурсів полягає також в їх здатності створювати соціальні, культурні, політичні та інші ідентифікації» [1, с. 26]. Іншими словами, від того, наскільки ефективно реалізуються найбільш політично і соціально значимі цивілізаційно-політичні дискурси, залежить здійснення такої функції політики, як соціально-перетворювальна.

Варто зазначити, що необхідно досліджувати не тільки вплив цивілізаційно-політичних дискурсів на реалізацію певних функцій політики, але й розглядати ключові функції, що виконуються самими дискурсами як втіленням владних ресурсів. Такими функціями є: функція культурно-символічної репрезентації влади; функція сенсотворення й ідентифікації; функція комунікативного й емоційного домінування. У реальному політичному житті названі функції тісно переплетені одна з одною і створюють «поліфонічну дискурсну мережу», яка складається з більш або менш стійких дискурсних комплексів (формацій). Критеріями виокремлення дискурсних комплексів виступають:

- жанрова специфіка масових політичних перформансів, об'єднаних темою політичного протесту (політичний страйк, мітинг, пікет тощо);
- канали просування політичної інформації (політичні новини, політична реклама, політичні чутки);
- професійна лексика (пов'язана з діяльністю парламентських, управлінських структур тощо);
- ідеологічна спрямованість (основні політичні доктрини сучасності, а також толерантність, фемінізм, глобалізм або постмодерн як надсучасні ідеологічно-цивілізаційні дискурси);
- масово-маніпулятивна функція (політична пропаганда, виборчі технології тощо) [1, с. 40 - 41].

Таким чином, дискурсні комплекси (формації) формують смислове поле політики, істотно впливаючи на її соціально значущі функції. Водночас, залежно від того, як здійснюються репрезентативні функції політики, залежить склад дискурсних комплексів та їх спрямованість. Вивчення цих комплексів у контексті розгляду функцій політики, на наш погляд, має зосереджуватися передусім на аксіологічних й комунікативних аспектах презентації і самопрезентації політики. Адже політика у період становлення і розвитку інформаційної цивілізації все більше перетворюється на царину конструювання і трансляції соціальної реальності за допомогою різноманітних комунікативних технологій. Ключові цивілізаційно-політичні дискурси за цих умов сприяють адаптації нових соціальних і політичних цінностей у суспільстві, що особливо важливо у часи великих суспільних трансформацій, у тому числі – процесів демократизації.

Політика, як особливий різновид людської діяльності, пов'язаний з організацією і координацією дій заради досягнення узгоджених цілей, тобто, відповідно до визначення Макса Вебера, політика як ціледосягнення вимагає дотримання двох важливих вимог свого функціонування. По-перше, політика має встановлювати причини, визначати мотиви тих чи інших дій соціальних суб'єктів. По-друге, політика повинна використовувати такі причини і мотиви як сталі критерії утворення логічних послідовностей дій – цивілізаційно-політичних дискурсів. По-третє, політика покликана виявляти узагальнений сенс політично-організаційної діяльності. Російських вчених М. Ільїн, спираючись на вищезазначені вимоги щодо функціонування політики, пропонує розглядати дискурси як категорії політичного ціледосягнення [3, с. 83].

Розуміння політики як ціледосягнення, а цивілізаційно-політичного дискурсу як категорії ціледосягнення спричиняє необхідність якісного перегляду тих функцій політики, які найбільше пов'язані з виконанням нею завдань модернізації і демократизації суспільства. Серед таких функцій російський дослідник В. Бачинін виділяє три основні:

1) підтримка двостороннього зв'язку між державними інституціями і пересічними громадянами з тим, аби здійснювати взаємну адаптацію зустрічних вимог одних до одних;

2) відтворення традиційних цінностей і норм соціально-політичної діяльності, які вимагаються у повсякденній політичній практиці задля запобігання їх відриву від базових релігійно-моральних та природно-правових нормативно-ціннісних засад суспільного життя;

3) культивування особливого комунікативного середовища, що має забезпечувати інформаційне взаєморозуміння між учасниками політичних «полілогів» [4, с. 179].

Розмаїття функцій політики свідчить про її глибоке проникнення у суспільство, про її надзвичайне соціальне призначення та вплив, що вимагає застосування системного підходу до аналізу цього феномену. Фундаментальний розгляд системного розуміння політики поданий у дослідженнях з політичної філософії, що мають свою специфіку. Так, в останні десятиріччя поняття дискурсу стає одним з найуживаніших як у загальній теорії політики, так і в політичній філософії, але особливістю філософської інтерпретації дискурсів політики є те, що вони отримують більш глибоке осмислення, узагальнення на основі виокремлення універсальних закономірностей і взаємозв'язків. Звернення до досліджень у царині політичної філософії є важливим ще й тому, що вивчення цивілізаційних змін у сучасному світі – це комплексне завдання, яке потребує виходу поза межі суто політології, соціології, культурології, філософії, а вимагає міждисциплінарних, синергетичних підходів.

Специфікою цивілізаційно-політичного дискурсу з точки зору політичної філософії є звернення до феномену рефлексії. У контексті розгляду філософської рефлексії політика покликана виконувати подвійне завдання: по-перше, розглядати все, що відбувається у поточному політичному житті, з філософських позицій, і, по-друге, - аналізувати, критично оцінювати й розвивати суспільство в цілому та його окремі інститути. Філософський підхід до сутності цивілізаційно-політичного дискурсу ґрунтується на

розгляді політики як сфери життя суспільства «між сучасністю і вічністю», як царини й конкретно емпіричної, й абстрактної водночас. Виходячи з цього, можна вести мову про рефлексію як важливу функцію політики, значення якої зростає особливо у періоди суспільних трансформацій та змін.

Авторитетний англійський політичний філософ консервативного спрямування М. Оакшотт, аналізуючи класичний твір Т. Гоббса «Левіафан», ще п'ятдесят років тому писав: «Рефлексія політичного життя може відбуватись на багатьох рівнях. Вона може залишитися на рівні визначення засобів чи бути спрямованою на розгляд цілей. Її спонукальний мотив може прямо мати політичний характер вдосконалення ладу політичного порядку заради отримання миттєвих зисків, або ж вона може бути пов'язана з практикою на так безпосередньо... Політична філософія може бути зрозуміла як те, що відбувається, коли рух рефлексії набуває конкретного напрямку і досягає певного рівня – це відношення політичного життя, цінностей і цілей, властивих для нього, до всезагальних концепцій світобудови, які належать цивілізації» [5, Introduction, P. VIII-IX].

Отже, функція рефлексії виводить політику на більш високий рівень абстракції, дозволяючи вирішувати фундаментальні, «вічні» проблеми політичного життя. Одна з центральних таких проблем – визначення найоптимальніших кордонів розмежування сфер впливу влади і суспільства, держави і громадян на основі теоретичного і філософського осмислення тих політичних процесів, які відбуваються у конкретний період у тій чи іншій країні та створюють за виразом С. Мілля «подвійну узду», що стримує і державу, і народ. Розв'язання зазначеної проблеми передбачає дослідження таких питань:

- аналіз фундаментальних засад політики;
- вивчення універсальних законів і принципів політики та влади, їх інституціональних і символічних форм;
- розгляд людського виміру політики;
- філософське осмислення основних концепцій політичних відносин, структур влади, етичних і ціннісних аспектів політики, її морального змісту [6, с. 12].

Функція політичної рефлексії також спрямована на формулювання альтернативних цілей політичного розвитку щодо тієї чи іншої політичної ситуації. Вона допомагає вирахувати ймовірні політичні ризики, адже політика має венчурний характер.

Прогнозування у політиці має свою специфіку: мова йде не про просту логічну екстраполяцію на майбутнє характерних прикмет і традицій сьогодення, а про творче застосування наявних соціально-політичних закономірностей та тенденцій з врахуванням якісних і кількісних змін у соціокультурному середовищі. На жаль, дуже часто при прогнозуванні процесів демократизації названа особливість політики не береться до уваги, через що і спостерігаються так звані «провалля» демократії (найсучасніші приклади – події останнього десятиріччя в Афганістані та Іраку).

Не менш важливою складовою функції політичної рефлексії виступає її просвітницько-виховний напрямок. Політика покликана готувати масову суспільну свідомість до можливих перетворень та трансформацій, водночас пом'якшуючи ті суперечності і конфлікти, які виникають під час розгортання таких процесів. Політика обов'язково має бути рухливою, динамічною, гнучкою, позбавлятися догматизму і застою, інакше усі суспільні перетворення і зміни не матимуть ефективних результатів та не будуть легітимізовані громадянами. За цих умов політична рефлексія передбачає обов'язкове врахування світового досвіду модернізації та трансформації.

Функція політичної рефлексії визначає як межі поширення політики у суспільстві, так і вказує на її соціальне призначення й покликання, конструюючи при цьому специфічну соціокомунікативну реальність. Англійський політолог Р. Н. Беркі так описує соціокомунікативні завдання політики: «Політика передбачає: виявлення сенсу існування спільноти; визначення спільних інтересів всіх суб'єктів політики, тобто учасників даної спільноти; вироблення прийнятних для всіх суб'єктів правил поведінки; розподіл функцій і ролей між суб'єктами або вироблення правил, відповідно до яких суб'єкти самостійно розподіляють ролі і політичні функції; насамкінець, створення загальнозрозумілої для усіх суб'єктів мови (вербальної і символічної), здатної забезпечити ефективну взаємодію і взаєморозуміння між усіма учасниками даної спільноти» [7, Р. 7].

Реалізація соціокомунікативних завдань політики у рамках дискурсу політичної рефлексії визначаються багато в чому ідеями телеологізму – цільової спрямованості політики. Телеологізм у політиці набуває особливого значення у періоди здійснення системних трансформацій, кардинальних цивілізаційних змін, адже їх успішність й ефективність вагомим чином залежить саме від

того, наскільки правильно, адекватно були поставлені цілі таких перетворень. Так, багато хто з дослідників пояснює згортання демократичних транзитів у пострадянських країнах тим, що на початку 90-х років минулого століття у цих суспільствах не було чітко сформульовано цілей демократизації або ж вказані цілі не відповідали потребам і запитам суспільства.

Головною умовою переходу до демократії пострадянських країн виявилися не прагнення громадян, а воля і здатність правлячої еліти здійснити „демократичний транзит», що дозволило реалізувати процедурний варіант демократизації. Успіх демократичного транзиту у пострадянських країнах залежав не від зусиль громадянського суспільства, яке тільки-но зароджувалося, а від компетентності еліти, її можливостей і бажання мобілізувати всі суспільні ресурси заради досягнення поставленої мети. Російська дослідниця Н. Степанова зазначає: „Особливості країн пострадянського простору полягають у переважному використанні технологій імітації, запозичення результату або форм політичної модернізації (коли декларуються деякі принципи, проте фактично відбувається їх симуляція» [8, с. 53]. Таким чином, перебіг процесів демократизації у пострадянських країнах засвідчив: однією з причин становлення формальних, імітаційних, а не реальних демократій виявилось невиконання такої функції політики, як телеологічна.

До того ж телеологізм у політиці має не лише надзвичайно важливе світоглядне, а й не менш суттєве практичне значення, бо справжня демократія неможлива без забезпечення свідомої й відповідальної участі громадян у вирішенні загальносуспільних і державних справ. Тому ще однією визначальною функцією політики з огляду на завдання забезпечення ефективних демократичних транзитів виступає функція оптимізації політичної участі з метою підтримки функціональної цілісності політичної системи суспільства. Ця функція забезпечується завдяки залученню багатьох чинників політичного, соціального, економічного, культурно-духовного та психологічного характеру. Наприклад, обов'язково мають бути враховані усі потреби індивіда, починаючи від найпримітивніших вітальних (фізіологічних) потреб і закінчуючи соціальними потребами найвищого порядку – у самореалізації і самоактуалізації. Необхідність задоволення життєвих потреб виступає своєрідним імпульсом, який ініціює соціальну й політичну активність людей, спрямовану у царині політики на перерозподіл національних ресурсів на користь певних соціальних груп або

окремих індивідів. Тому, на думку вітчизняного дослідника А. Чемшита, найвищий рівень політичної активності виявляють ті індивіди, психологічно-мотиваційна структура діяльності яких характеризується «максимально вираженими потребами в самореалізації і самоактуалізації, тобто, говорячи узагальнено, політична еліта» [9, с. 254].

Врахування психологічно-мотиваційної структури діяльності політичної еліти в умовах перебігу процесів демократизації, особливо у пострадянських країнах, є необхідним. Адже саме еліта у цих суспільствах найчастіше була провідним рушієм перетворень, у той час як населення опинилося «на узбіччі» реформ, а це може розглядатися як доволі серйозна загроза демократії. Так, інститут виборів дуже часто використовується для того, щоб забезпечити псевдodemократичну легітимацію авторитарних і тоталітарних режимів. Тоді законодавство підпорядковане провідному завданню – сакралізації або правовій легітимації влади. При такому типі влади формально проголошуються демократичні принципи і республіканська форма державного правління, але реально відбувається зміцнення так званої «президентської диктатури». Президент як представник центрального інституту влади у такій системі концентрує в своїх руках максимум реальних повноважень, маскуючи їх псевдodemократичними інститутами. Наведений приклад яскраво демонструє кардинальну різницю між демократичними і недемократичними (авторитарними та тоталітарними) режимами, яку авторитетний французький політолог М. Дюверже сформулював таким чином: «Демократії прагнуть будувати майбутнє знизу догори, тоді як тоталітарний світ – згори донизу» [10, с. 88].

Таким чином, аналіз особливостей перебігу процесів демократичних транзитів у посткомуністичних країнах та їх наслідків варто здійснювати, враховуючи такі характеристики національних політичних систем:

- специфіка докомуністичних традицій в їх цивілізаційному, соціокультурному, політичному та інших вимірах, у тому числі – наявність чи відсутність демократичного досвіду;
- особливості зовнішнього середовища як фактору, який сприяє або перешкоджає внутрішнім демократичним трансформаціям;
- стан соціально-економічної, політичної, культурної, етнічної, релігійно-конфесійної та інших сфер функціонування суспільства у відповідних точках політичних трансформацій;

- характер перебігу процесів ерозії і розпаду старих, авторитарних структур влади;
- базові принципи зміни і репродукції політичних та економічних еліт;
- специфіка нових політичних інституцій та шляхів їх побудови;
- тактика політичних акторів (з урахуванням їхніх конкретних індивідуально-психологічних особливостей) [11, с. 74].

Ці характеристики, на нашу думку, дозволяють розглядати функціональний вимір цивілізаційно-політичного дискурсу, зважаючи на неоднозначність динаміки процесів демократизації у сучасному світі. За цих умов на перший план політичного дискурсу виступає проблема оптимізації та координації таких функцій політики, як: інтеграція суспільства задля забезпечення суспільного порядку й організованості; розробка спільних для усього суспільства цілей розвитку і мобілізація усіх ресурсів на їх виконання; регулювання, вирішення і подолання найгостріших конфліктів, що дезінтегрують країну. Отже, подальші дослідження реалізації функцій політики у контексті динаміки цивілізаційних змін, зокрема розгортання процесів демократизації, мають бути спрямовані на вирішення зазначеної проблематики.

1. Русакова О.Ф., Максимов Д.А. Политическая дискурсология: предметное поле, теоретические подходы и структурная модель политического дискурса // Полис. – 2006. – № 4. – С. 26–43. 2. Старкова М. А. Политический дискурс элит как репрезентация политической стратегии и тактики // Власть и элиты в российской трансформации: Сборник научных статей / Под ред. А.В. Дуки. – СПб.: Интерсоцис, 2005 – С. 238–245. 3. Ильин М. В. Слова и смыслы. Опыт описания ключевых политических понятий. – М.: РОССПЭН, 1997. – 432 с. 4. Бачинин В. А. Политология. Энциклопедический словарь. – СПб.: Издательство Михайлова В.А., 2005. – 288 с. 5. Hobbes Th. Leviathan / Ed. by M. Oakeshott. – Oxford, 1960. 6. Алексеева Т.А. Нужна ли философия политике? – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 128 с. 7. Berki R.N. The History of Political Thought: a Short Introduction. – L. – N.Y., 1977. 8. Хорошилов О. Український варіант демократизації // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1. – С. 52–57. 9. Чемшит А.А. Государственная власть и политическое участие. – К.: Украинский центр духовной культуры, 2004. – 528 с. 10. Куртов А. Кресло президента или трон падишаха?

(продолжение темы) // Свободная мысль. – 2006. - № 7 – 8. – С. 77–90. 11. Мельвиль А.Ю. О траекториях посткоммунистических трансформаций // Полис. – 2004. – № 2. – С. 64–75.

УДК 321 (477)

ПОШУК ВЛАСНОЇ МОДЕЛІ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ В НОВІТНЬОМУ УКРАЇНСЬКОМУ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМІ

М. Томенко

Автор статті аналізує процеси конституціоналізму в його українській специфіці. Особлива увага приділяється розвитку політико-конституційної думки часів набуття незалежності в Україні. Також розглядаються умови вдосконалення Основного закону як державної стратегії України.

Ключові слова: конституціоналізм, політична система, конституція, демократія, політико-економічні процеси.

The author of this paper analyzes the processes of constitutionalism in its Ukrainian specificity. He gives attention to the development of political-constitutional thought in the times when Ukraine became independent state. He also reviews the conditions of improving of the Basic law as a state strategy of Ukraine.

Keywords: constitutionalism, political system, the Constitution, democracy, political and economic processes.

Конституція України як головний нормативний та політико-правовий документ сьогодні знов потребує змін. На цьому шляху до конституційної дискусії мають бути залучені фахівці з політології, права, історії та філософії, експерти, а згодом з відповідними компромісними рішеннями й політики. Україна має свій досвід, а також може використовувати наявний світовий досвід конституційного будівництва і розвитку державності. Під час нових конституційних змін цей аспект стає вкрай важливим, оскільки дозволить врахувати наявні досягнення і помилки українського